

УДК 316.42:711.3

Кафлевська С. Г., к.е.н., доцент©
Вінницький національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджено економічні та соціальні особливості і проблеми розвитку сільських територій. Визначено засоби та шляхи подолання соціально-економічних проблем розвитку сільських територій.

Ключові слова: сільські території, зайнятість населення, безробіття, соціально – економічний розвиток.

Постановка проблеми. Проблеми розвитку сільських територій України є на сьогодні досить серйозними, що спричинено не лише специфічними умовами їх функціонування в попередні роки, але й тим, що протягом останніх двох десятиліть не було вжито необхідних заходів з боку держави для підтримки чи стимулювання їхнього розвитку.

Соціальний розвиток сільських територій в значній мірі визначається економічним розвитком сільськогосподарського виробництва, рівнем зайнятості сільського населення, яке проживає на цій території, забезпеченістю об'єктами інфраструктури тощо.

Тоді як якість життя населення, рівень економічної ефективності сільського господарства та забезпеченість об'єктами інфраструктури сільських територій навіть наймолодших країн-членів Європейського Союзу стабільно зростає на протязі тривалого часу, в Україні ситуація є кардинально протилежною: рівень життя сільського населення знижується, посилюються тенденції деградації та вимирання сіл, актуалізуються проблеми гарантування продовольчої безпеки тощо.

Про низький рівень життя сільських мешканців України свідчить передусім частка населення із середньодушовими місячними загальними доходами нижче прожиткового мінімуму. Якщо загалом по Україні у 2011 р. вона становила 7,8 %, то у сільській місцевості – 18 %, водночас, ведення сільського господарства на присадибних ділянках для 55 % сільського населення стало основним джерелом доходу [1]. Частка доходів від особистого підсобного господарства та від самозаготівель становила 22 % сукупних ресурсів сільських домогосподарств.

Показник частки витрат на харчування у загальній структурі витрат населення є досить поширеним показником у дослідженнях проблем бідності. У 2011 році цей показник склав – 51,3 %. Скорочення реальних доходів населення вплинуло на зміни у структурі його сукупних витрат –

збільшилася частка витрат, що спрямовується на харчування. Сільські домогосподарства спрямовували на цю статтю більшу частину сукупних витрат, ніж міські (відповідно, 57 % проти 50 %) і це при тому, що пороговим значенням цього показника вважається 60 % [2]. Для порівняння, у країнах ЄС питома вага витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств знаходиться в межах 10-25 % [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом багатьох років вітчизняні вчені займаються дослідженням проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій. Значних результатів у своїх наукових дослідженнях досягли В.Г. Андрійчук, О.М. Бородіна, О.Г. Булавка, Ю.Е. Губені, М.Й. Малік, С.М. Кваша, І.І. Лукінов, П.Т. Саблук, В.К. Терещенко, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин, К. І. Якуба та інші.

Вище згадані наукові розробки дуже важливі, проте ця проблема вимагає подальшого її вивчення, особливо як на регіональному рівні, так і в країні в цілому.

Сільська територія – це історично сформована у законодавчо визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район, область, регіон, країна) та територіально - функціональну (сільськогосподарське та інше виробництво, переробку, збереження і реалізацію продукції) приналежність.

В. В. Юрчишин дає визначення сільської території як системного явища (утворення), яке крім території як такої, включає в свою орбіту все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує або є її складовою. До речі, як підкреслює вчений, сільська територія має складну і багатофункціональну природу, соціально-економічну й виробничо-господарську структуру та характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площа земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельність тих, хто проживає, і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсяги і структура виробництва; розвиток соціальної і виробничої інфраструктури; форма зайнятості тих, хто проживає на ній та іншими рисами [2]. Особливого значення академік В. В. Юрчишин надає сільській громаді як визначальному осередку функціонування сільської території.

Розвиток сільських територій розглядається як процес, спрямований, насамперед, на підвищення зайнятості та стабільне забезпечення збалансованого розвитку сільськогосподарського виробництва, системної соціально-економічної розбудови і на цій основі формування екологічнобезпечного середовища як гарантії надійного життєзабезпечення сільського населення.

Метою наукового дослідження є аналіз актуальних питань соціально-економічного розвитку сільських територій України на прикладі Вінницької області з метою визначення засобів і шляхів подолання цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток села визначають як процес змін, спрямованих на підвищення рівня розвитку

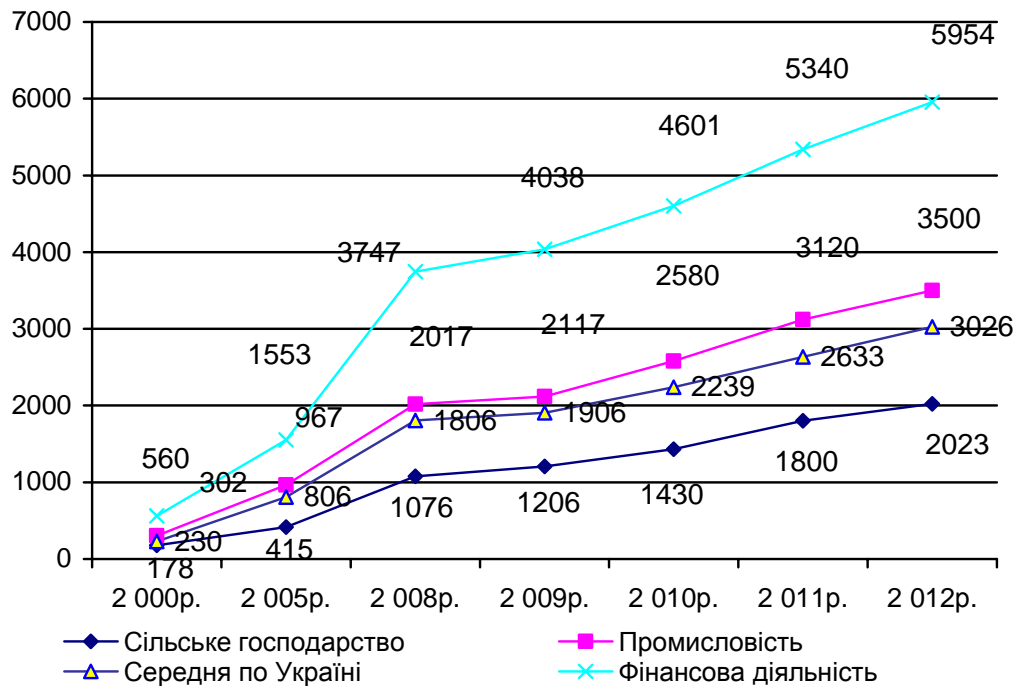
економічної і соціальної сфер сільських регіонів, з мінімальними втратами для природного середовища і найбільшим рівнем задоволення потреб сільського населення та інтересів держави. Сільський розвиток потребує комплексного підходу до вирішення всіх проблем сільського регіону – економічних, соціальних, екологічних, демографічних тощо.

Основним видом економічної діяльності на сільських територіях України залишається сільське господарство, у якому зайнято більшість селян. У 2012 р. сільське господарство було однією з небагатьох галузей економіки, яка продемонструвала зростання, проте загалом ситуація залишається вкрай незадовільною. Зокрема середньорічна заробітна плата у сільському господарстві є найнижчою серед галузей економіки. В 2012 році рівень середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства склав – 2023 грн., що майже у 1,5 рази менше, ніж в середньому по Україні і в 1,7 менше, ніж в промисловості.

Україна відстає сьогодні за рівнем середньомісячної заробітної плати щонайменше у 2 рази від Росії, у 4 рази – від Польщі, у 7 разів порівняно із Словенією. На фоні низької ціни робочої сили в цілому по економіці у деяких її галузях проблема знецінення робочої сили набула особливої гостроти. Йдеться про аграрний сектор економіки, де, попри всі підвищення номінального рівня заробітної плати, вона залишається найнижчою (рис. 1) [4].

Незавершеність земельної реформи, відсутність кадастру землі, незадовільний фінансовий стан підприємств, відсутність повноцінної державної підтримки тощо зумовлює скорочення обсягів виробництва і піддає загрозі продовольчу безпеку країни: результатом є щогорічний дефіцит деяких видів сільськогосподарської продукції, нарощування обсягів імпорту молочної продукції з Білорусі, картоплі з Єгипту тощо. І це незважаючи на те, що Україна володіє унікальними чорноземами і є найбільш розораною країною в Європі: на одну особу припадає 0,89 га сільськогосподарських угідь і 0,69 га орних земель (у країнах Європи ці показники становлять, відповідно, 0,37 га і 0,21 га [3]).

За даними Європейської комісії, понад 91 % площі ЄС належить до сільських територій, на яких проживає 51 % населення цього об'єднання країн. Це зумовлює необхідність активного регулювання та підтримки розвитку сільських територій з метою зрівноваженого та сталого розвитку національної економіки, хоча це завдання є достатньо складним навіть для найрозвиненіших країн ЄС, таких як Німеччина, Франція, Італія чи Великобританія.

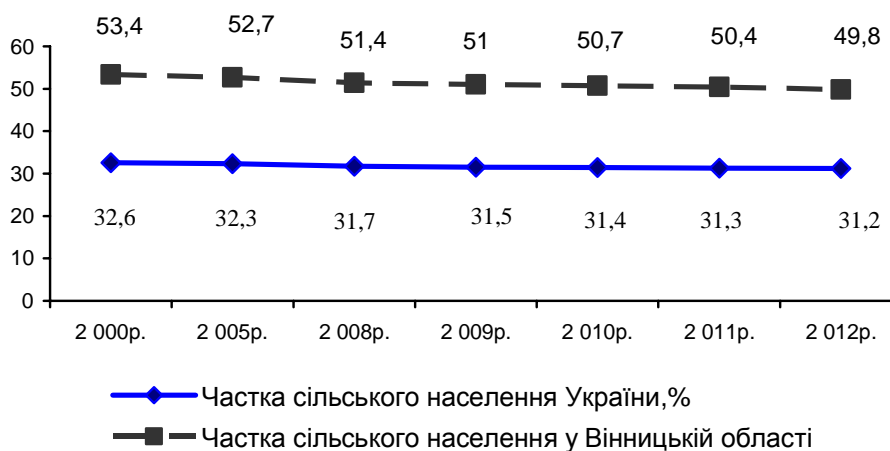
Рис. 1. Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати за видами економічної діяльності у Вінницькій області в 2000-2012 рр.

Динамічні зміни у світовому господарстві постійно створюють нові вимоги, які потрібно враховувати для того, аби сільські території поступово не перетворювалися в депресивні райони внаслідок посилення міграції населення, забруднення навколишнього середовища, відсутності необхідної інфраструктури чи економічної недоцільності здійснення сільськогосподарської діяльності мешканцями сільських територій. Тому основними напрямками аграрної політики Європейського Союзу є: підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, охорона навколишнього середовища, благоустрій сільських територій та підвищення рівня життя селян, розвиток альтернативних видів діяльності на сільських територіях.

Саме диверсифікація видів економічної діяльності призвела до значних якісних зрушень у розвитку сільських територій.

Тому під розвитком територій необхідно розуміти не лише збільшення виробництва та впровадження новітніх технологій, а й необхідність створення нових робочих місць у сільськогосподарському виробництві, у промисловій, соціальній та інших сферах діяльності на селі.

В той же час, демографічна ситуація характеризується випереджаючим рівнем зменшення чисельності населення в сільській місцевості. Це веде до поступового зменшення частки сільського та зростання частки міського населення України, рис. 2. Причому цей процес відбувається з причин як природного скорочення за рахунок дисбалансу народжуваності та смертності, так і міграції. Хоча останнім часом в сільській місцевості фіксується деяке поліпшення ситуації з народжуваністю, проте високий рівень смертності, що перевищує рівень народжуваності в усіх регіонах України (за виключенням Рівненської та Закарпатської області), вказує на від'ємний природний приріст населення й залишається однією з основних причин депопуляції сільського населення нашої держави.

Рис.2. Частка сільського населення України та Вінницької області

Джерело: складено автором на основі даних [5].

Дані рисунку 2 вказують на те, що частка сільського населення Вінницької області у 2012 р. становила 49,8 % в порівнянні з 31,2 % в цілому по Україні. За останні дванадцять років частка сільського населення регіону зменшилась на 3,6 пункти, тоді як України лише на 1,4 пункти.

В структурі населення 31,2 % займає сільське населення, що не підтверджує статус України як аграрної держави і 68,8 % – це міське населення, питома вага якого зростає на 1,4 пункти порівняно із 2000 роком. Проте, що стосується Вінницької області, то тут дещо інша картина, так як доля сільського населення знаходиться в межах 50 % і підтверджує статус регіону як аграрної області.

Дослідження показують, що з одного боку, в сільській місцевості фіксується зростання народжуваності з 8,7 немовляти на 1000 населення

(2001 р.) до 12,6 (2012 р.). Село, в цілому, молодшає (у 2012 р. кількість осіб у віці 65 і старше років склала 37,9 % від кількості населення у віці 15-49 років; і це є найнижчим показником за останні десять років) [4]. Тим не менш, рівень смертності перевищує народжуваність, скорочення сільського населення за останні десять років становить 163 тис. осіб на рік, а кількість сільських населених пунктів у 2000-2012 рр. зменшилася на 289 одиниць.

Таким чином, скорочення населення є наслідком постійного відпливу економічно активних верств селянства, яке, в свою чергу, обумовлене слабким розвитком сільських територій.

Незважаючи на помітне нині зниження темпів міграції сільського населення, показовим цей процес назвати неможливо, оскільки, на нашу думку, це зниження пов'язане з тим, що на даний час найбільш активна та працездатна частина населення, що не знаходила можливостей для реалізації свого потенціалу в сільській місцевості, вже виїхала. Населення, що залишилося на сьогодні в селі, або не має змоги виїхати, або адаптувалося до сучасної ситуації, відтак, нездатне до активної міграції, яка фіксувалася раніше. Аналіз сальдо міграції за потоками в 2005 та 2012 рр. показує помітне зменшення міжрегіональної міграції та зміну тенденції рівня внутрішньорегіональної міграції, сальдо якої стало позитивним.

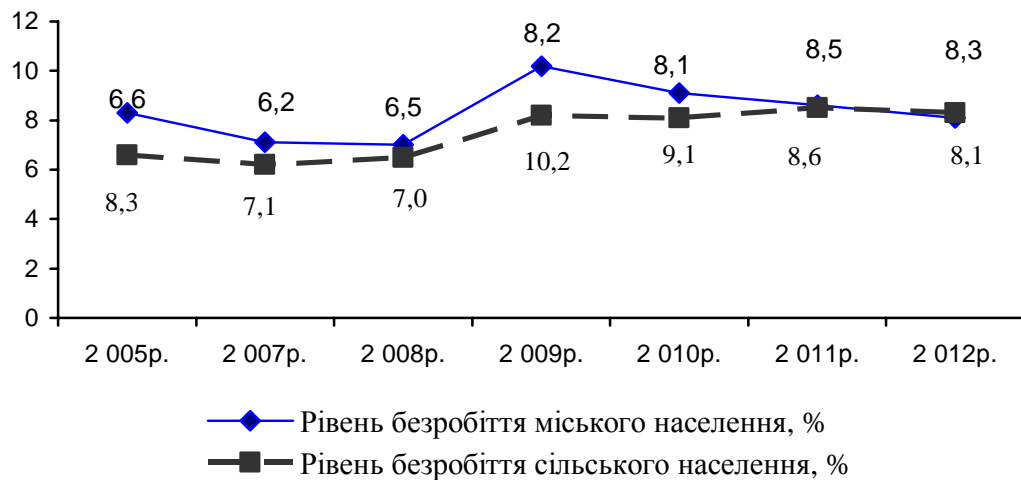
Скорочення сільської частини населення за рахунок вищенаведених факторів призводить до збільшення демографічного навантаження в сільській місцевості, що збільшує ресурсні потреби для вирішення економічних і соціальних проблем, пов'язаних і з соціальним забезпеченням непрацездатної частини населення та лягає додатковим тягарем на бюджети сільських районів.

На сьогоднішній досить гострою залишається проблема безробіття економічно активного населення, що в кінцевому підсумку призводить до неефективного використання робочої сили.

Головною причиною безробіття сільського населення, на нашу думку, є структурні чинники, пов'язані з різким падінням обсягів сільськогосподарського виробництва, про що свідчать різке скорочення посівних площ і поголів'я сільськогосподарських тварин як у період трансформаційної кризи, так і в останні роки, а також повільність упровадження ринкових перетворень у сільській місцевості та диверсифікації економіки села, а також за наслідками світової фінансової кризи.

На початок 2013 р. кількість зареєстрованих безробітних серед сільського населення становила 247,6 тис. (у 2011 р. – 211,0 тис. осіб, у 2010 р. – 236,1 тис. осіб). За даними Державної служби зайнятості, на кінець 2012 р. навантаження на одне робоче місце в сільському господарстві склало 55 осіб на одне вільне робоче місце (від 14 в АР Крим до 608 в Луганській обл. і 302 у Черкаській обл.). Наприкінці 2011 р. аналогічний

показник складав 43 особи на одне вільне місце (від 16 осіб на місце в АР Крим до 164 осіб на одне місце в Черкаській обл.) [4].

Рис. 3. Рівень безробіття населення працездатного віку в Україні (за методологією МОП) (у % до економічно активного населення)

Джерело: складено автором на основі даних [5].

Висновки. Головними заходами, які здатні забезпечити сталий розвиток сільських територій, можуть бути наступні: підтримка сільських територій з низьким рівнем розвитку сільського господарства та несприятливими природнокліматичними умовами; розвиток альтернативних видів економічної діяльності на сільських територіях; спрямування державної підтримки сільських територій на розвиток соціальної інфраструктури; врегулювання питань належного використання та охорони природних ресурсів сільських територій; мотивація розвитку сільського господарства та аграрного ринку; формування ефективної та прозорої системи державної підтримки сільського господарства, гарантування рівних умов підтримки для всіх сільськогосподарських виробників; створення сприятливих та стабільних умов для вкладення інвестицій у сільське господарство країни.

Література

1. Розвиток сільських територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gisupravlenie.at.ua>.
2. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. –

2005. – № 3. – С. 3 – 10.

3. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках : наукова доповідь / Трегобчук В. М., Пасхавер Б. Й., Бородіна О. М. [та ін.] / за ред. акад. УААН В.М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б.Й.Пасхавера. – К. : Ін-т економіки та прогнозування, 2007. – 260 с.

4. Розподіл постійного населення за статтю, віковими групами та типом поселень (0,1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/dialog/Saveshow.asp>.

5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

Summary

Kaflevska S. G., candidate of economic sciences, associated professor
Vinnitsa National Agrarian University

SOCIAL DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

Economic and social features and problems of development of rural territories are investigated in the article. Facilities and ways of overcoming of socio-economic problems of development of rural territories are certain.

Рецензент – д.е.н., професор Музика П.М.